

Societatea românească între polarizare și stratificare. O perspectivă după nouăsprezece ani de postcomunism

Bogdan Gheorghită

Sabina-Adina Luca

Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu

Abstract: *After nineteen years of postcommunism, Romania experiences a lot of changes in the social structure. The way from a social structure, which characterized the communist society, to a different kind of social structure, which characterizes a democratic society, is not finished yet. A slight stratification resulting from the establishment of a middle class and the emergence of some new categories such as entrepreneurs, was visible in Romania after the year 2000. After this year, the level of poverty, as well as the level of unemployment began to decrease. This kind of optimism may disappear in the context of the new financial and economic crisis. This crisis may increase the level of poverty again, and also the level of social homogenisation. Making a theoretical study as well as an empirical one, we analysed some statistical data to identify the level of some socio-economic indicators, which help us to understand the process of social stratification in Romania.*

Keywords: social polarization, social stratification, social structure, social change

Cuvinte-cheie: polarizare socială, stratificare socială, structură socială, schimbare socială

Postcomunismul în România a cunoscut multiple fațete; încercările de identificare și pătrundere a acestor fațete au avut la bază, pentru sociologi cel puțin, mai multe paradigme explicative. Nu puțini au fost cei care (vezi Neculau, 1996; Miroiu, Pasti, Codiță, 1997; Sandu, 1999; Mărginean, 2004; Zamfir, 2004) au ales schimbarea socială, de exemplu, ca pârgie de argumentație pentru modificările survenite în societatea românească după 1989. Căci societatea românească a cunoscut un proces deosebit de intens de schimbare socială, structurală și sistemică, începând cu decembrie 1989. Pe lângă fenomenele negative pe care schimbarea le-a adus cu sine, cum ar fi anomie,

inflație, șomaj, delincvență, corupție, sărăcierea progresivă a populației, exodul competențelor, s-au manifestat totuși și o serie de aspecte pozitive, precum îmbrățișarea valorilor democrației, trecerea de la economia centralizată la economia de piață, apar modificări în ce privește instituțiile sociale, structura socială și, de asemenea, apar transformări în sistemele valorice și în schemele de acțiune și comportament (apar noi comportamente, ca de exemplu comportamentul antreprenorial, cu categoria socială aferentă, antreprenorii).

Modelul inițial de schimbare de după '89 era unul de negare a comunismului și acceptare superficială a economiei de piață,

însă un gen de economie de piață în care privatizarea să nu se producă. La nivelul respectiv, nu era conturat nici măcar un reformism anticipativ, ci mai degrabă un reformism de negație, ca reacție de respingere a comunismului. Anii '90-'91 se caracterizează printr-un proces de căutare societală, iar puterea și proprietatea sunt temele majore care au marcat dezbaterea publică și controversa socială (Sandu, 1997).

Acestea sunt, în parte, motivele pentru care ne propunem, în studiul de față, să ne aplecăm asupra diverselor categorii sociale din România postcomunistă, să încercăm o radiografiere a structurii sociale și să urmărim traiectoria, nu fără obstacole, dinspre structura socială din perioada comunismului, spre cea de după 1989. Premisa de la care am pornit în demersul nostru este aceea că schimbarea coordonatelor stratificării a fost facilitată de scăderea nivelului sărăciei (cel puțin în perioada 2000-2008), însă criza economică actuală, prin efectele ei, se poate constitui, după părerea noastră, într-un obstacol în calea acestui proces.

Completând studiul teoretic cu unul empiric, am utilizat ca principală metodă de lucru analiza datelor statistice furnizate de diferite surse, printre care Institutul Național de Statistică, Agenția Națională de Ocupare a Forței de Muncă, sau regăsite în studiile unor sociologi români (Miroiu, Pasti, Codiță, 1997; Sandu, 1999; Abraham, 2000; Zamfir, 2004; Luca, 2005; Pasti, 2006; Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007).

Comunism și postcomunism în România. Schimbare și structură socială

Explicarea modificărilor survenite în structura socială de după 1989 nu poate fi operată făcând abstracție de caracteristicile societății românești din perioada comunistă.

Unii autori (Sandu, 1999) sunt de părere că în perioada de pretranzitie a anilor '80, în România, temele schimbării au fost asociate mai mult contextului justificativ decât celui

pragmatic, mai mult întrebării de ce trebuie făcute schimbările decât întrebării în ce domenii. Aceasta și din cauza faptului că, elita politică „avea mai degrabă atributele unei caste guvernante, caracterizată prin solidaritate de status, închidere socială” (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 105). Acesta pare a fi un model pe care unii autori, precum Eyal, Szelenyi, Townsley (2001) îl definesc drept „castă feudală dominantă suprapusă unei mase relativ imobile și pasive” (Eyal, Szelenyi, Townsley, 2001, 38). Aceeași autori susțin că în ierarhia societății socialiste criteriul averii își pierde importanța. În locul lui devin importanți alți factori, precum apartenența la partidul comunist, deținerea unei poziții în aparatul de partid sau a unui rol de conducere. Orice promovare pe scara ierarhică era condiționată de capitalul politic deținut (Eyal, Szelenyi, Townsley, 2001, 37). Acesta pare să fie și argumentul susținut de Milovan Djilas (1982) în *The New Class: An Analysis of the Communist System*. Membrii de partid încep să joace rolul unei clase conducătoare. Prin urmare, rolurile deținute tradițional de reprezentanți ai clasei mijlocii erau atribuite, în mod esențial, în conformitate cu posesia acestui capital politic și abia în subsidiar cu capitalul cultural deținut; cu alte cuvinte, nu conta cât de buni specialiști erau candidații pentru poziții de administrare sau conducere a diferitelor organizații, ci apartenența la partidul comunist (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 103). Mai târziu, în postcomunism această „elită conducătoare”, provenită din rândurile partidului comunist, va juca un rol important în stratificarea societății. Capitalul cultural deținut va fi de data aceasta, în unele cazuri, convertit în capital politic, pentru ca, mai apoi, să fie convertit în capital economic. Au fost, desigur, și alte traiecte urmate în cazul diferitelor reconvertiri de capital în perioada postcomunistă. Dorim doar să subliniem importanța pe care au avut-o în restructurările postcomuniste cei ce au făcut parte din structurile de conducere ale partidului comunist.

Cătălin Zamfir (2004) este de părere că în analizele structurii sociale a societății socialiste

a dominat modelul propus de ideologia comunistă, iar acest model conține două erori. Prima este aplicarea la societatea comunistă a teoriei marxiste conform căreia partidele sau grupările politice sunt o parte componentă a claselor sociale, exprimând interesele acestora în plan politic. Clasa politică s-ar părea că a devenit ea însăși o clasă socială distinctă. „Membrii clasei politice comuniste sunt produsul unui proces strict politic de selecție de către grupul aflat la putere, pe criterii politice, și nu social-economice” (Zamfir, 2004, 103). A doua eroare constă în nesesizarea sau ignorarea unei clase sociale cu rol politic crucial. Este vorba despre intelectualitate și, în mod special, de tehnocrație ca parte a intelectualității ce ocupă un loc aparte datorită poziției sale de autoritate în sistemul social-economic de administrare (Zamfir, 2004, 102).

Drumul început de România după decembrie 1989 a fost unul dificil din perspectiva multitudinii schimbărilor pe care o țară, tocmai ieșită din comunism, trebuia să le parcurgă. Tranziția (dubla reformă de realizare a economiei de piață și a democrației) (Sandu 1999) a însemnat o evoluție, începută, după unii, imediat după decembrie 1989, iar pentru alții (Zamfir, 2004, Pasti, 2006) chiar în perioada guvernării comuniste (în termenii modernizării). Evoluția României de la economia de comandă și societatea „închisă” către „societatea deschisă” și economia de piață a avut un parcurs sinuos, cu importante schimbări, dar și cu probleme sociale. Iar această „re-întemeiere” a societății pe mecanismele economiei de piață și pe democrație a fost însoțită și de personajele nedorite ale tranziției: inflație, șomaj și sărăcie (Sandu 1999). Tocmai aceste personaje sunt importante pentru a înțelege modul în care se reconstruiește acest nou spațiu social, pentru că unele dintre acestea ne însoțesc încă. Astăzi, când tranziția pare a fi încheiată, suntem surprinși încă de „costurile” ei atât economice (închiderea întreprinderilor nerentabile, scăderea PIB-ului, creșterea inflației), cât și sociale: șomaj, dezvoltarea economiei subterane, erodarea beneficiilor sociale, dez-

agregarea socială (dezagregarea familiei, criminalitate, alcoolism și dependență de droguri, abandonul copiilor, traficul de ființe umane etc.) (Zamfir 2004).

Încercările de a explica momentul de start în tranziția românească și-au găsit expresia în preocupările a numeroși autori. Pentru unii dintre aceștia, România „a utilizat oportunitatea creată de prăbușirea, în decembrie 1989, a regimului comunist pentru a construi o societate de supraviețuire. Am reușit să facem asta, agățându-ne cu încăpățănare de trecut și refuzând cu consecvență să privim viitorul” (Miroiu, Pasti, Codiță, 1997, 15).

S-ar părea că România „și epuizează cea mai mare parte a eforturilor pentru a-și adapta structurile interne la ajustările externe necesare. La acestea se adaugă obiectivul pueril al câștigării unei competiții imaginare cu celelalte țări est-europene, purtate în domeniul reformei” (Pasti, 1995, 23).

În aceste condiții, starea de confuzie a populației nu mai surprinde pe niciun analist politic sau social. Iar această confuzie apare pe fondul polarizării sociale (Pasti, 1995); căci majoritatea populației a sărăcit, în primii ani de după 1989, în timp ce elitele și-au ridicat semnificativ nivelul de trai. Așa cum afirmă V. Pasti, îngrijorător pentru România este faptul că între acești doi poli, între elite și oamenii de rând, s-a creat un gol. Imaginea structurii sociale ideale, așa cum apare ea conturată în Occident, presupune că ar trebui să aibă la un pol o elită restrânsă numeric, puternică și bogată, la polul opus un grup restrâns de persoane defavorizate, iar între aceste două extreme, marea masă a populației, constituind clasa de mijloc. Dar abia în ultimii ani, de după 2000, s-a remarcat, în România, o dezvoltare firavă a clasei de mijloc (Pasti, 2006).

Schimbarea socială de după 1989 a creat premisele unei noi reconfigurări a structurii sociale, care a avut efecte în procesul de categorizare socială, respectiv în reconstrucția identitară a actorilor sociali. „Modernitatea reflexivă” – acea modernitate care se ia pe sine ca obiect al construcției – este derivată din identitățile personale ce trebuie să

fie reflexive, întrucât se confruntă cu libertatea opțiunilor și diminuarea constrângerilor structurii sociale (Vlăsceanu, 2007). Sunt create premisele unei dezvoltări individuale pe mai multe planuri, cu consecințe în special identitare. Individul face parte, în același timp, din mai multe categorii sociale: el este și medic, și artist, și întreprinzător, și om politic etc., asumându-și în acest fel o identitate multiplă.

Particularități ale structurii sociale în România

Formarea structurii sociale postcomuniste înseamnă trecerea de la o societate polarizată puternic la o societate mai puțin polarizată și caracterizată printr-o mai mare diversificare a categoriilor sociale. Pe de o parte, structura socială a societății comuniste era caracterizată de existența unui grup ce beneficia de privilegii și resurse și o masă de indivizi care nu aveau acces la acestea, iar pe de altă parte, structura socială postcomunistă se construiește pe fondul sărăcirii unor categorii sociale, cu resurse deținute de o nouă elită și ea, extrem de redusă numeric. Noul capitalism românesc este construit de o elită redusă numeric care are acces la resurse și dispune de privilegii însemnate (Pasti, 2006).

Diferențele între nucleul unei noi elite în formare și restul populației s-au acutizat în perioada tranziției. Aceste diferențe au însemnat o dublă mișcare: în timp ce unii s-au îmbogățit, alții au sărăcit peste măsură. „În vreme ce elitele achiziționează tot mai multă putere și averi tot mai mari, ridicându-se astfel deasupra nivelului mediu în toate aspectele vieții cotidiene, marea majoritate a populației face un drum invers. Populația pierde tot mai mult din putere și, mai ales, sărăcește cu aceeași rapiditate cu care elitele se îmbogățesc” (Pasti, 1995, 36). Tendința dominantă în tranziția românească postcomunistă a fost aceea de polarizare a veniturilor. Valoarea indicelui Gini a crescut de la 25,5% în 1992, potrivit World Bank, 1997, la 30,3% în 2000 (Pasti, 2006).

Noul capitalism românesc s-a născut din confruntarea economică, politică și ideologică a elitelor fostei economii socialiste. La această confruntare, fosta elită politică comunistă a participat puțin și doar accidental. Istoriile de succes ale foștilor nomenclaturiști comuniști, deveniți capitaliști ai noii societăți românești, sunt istorii personale. În schimb, confruntarea dintre elitele economice ale fostei societăți socialiste ilustrează o istorie socială semnificativă (Pasti, 2006). În viziunea lui Vladimir Pasti, acestea erau formate din: tehnocrația care domina funcțiile comerciale ale producătorilor industriei comuniste cu două categorii (cei din „piața” internă și cei din domeniul comerțului internațional), cei din pozițiile-cheie ale fluxurilor financiare, compartimentul de „cercetare-dezvoltare” (o componentă importantă fiind cei din cercetarea economică). În tranziția românească un rol extrem de important l-au avut tehnocrații din domeniul comerțului extern și cei din compartimentul de cercetare-dezvoltare în domeniul economic. Aceștia vor forma împreună nucleele unei noi elite economice și administrative, concentrată inițial în structurile guvernării, iar ulterior vor alcătui elita managerială a noului sector privat. Deși putem recunoaște existența și a altor categorii de actori pe lângă aceștia, amintind aici muncitorimea și țărănimea, importante cel puțin sub aspect cantitativ, acestea au jucat doar rolul de resursă. (Pasti, 2006). Observăm așadar distincțiile pe care le operează Vladimir Pasti în cadrul elitei socialiste și, mai ales, accentul pe care îl pune în acest context pe elita socialistă. În lipsa unor dovezi empirice solide, considerăm că un criteriu pe care îl putem folosi este apartenența la partidul comunist, deși, e adevărat, acest lucru ar însemna o simplificare extremă a realității. În acest context, România se confruntă în postcomunism cu o veritabilă „criză socială”. Ea este generată de „trecerea brutală, aproape cu violență, de la egalitarism la elitism” (Pasti, 1995, 35). Momentul revoluționar în România a dus la apariția a două categorii de elite: o elită a puterii și o elită a banilor. Deși inițial separate, drumul

către putere și cel către avere se susțin unul pe celălalt (Pasti, 1995).

Alți autori utilizează cu totul alte criterii în analiza structurii sociale. Cătălin Zamfir (2004), de exemplu, se oprește asupra categoriilor socio-ocupaționale. Dacă unele dintre ele au existat și în perioada comunistă, dar acum și-au schimbat orientarea ideologică sau schemele acționale (clasa politică, tehnocrația, muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea), altele au apărut abia în postcomunism (antreprenorii).

În analiza pe care o face tranziției românești, Cătălin Zamfir formulează teza cu privire la faptul că: „tehnocrația, atât în socialism, cât și în perioada inițială a tranziției, prezintă caracteristicile unei clase sociale distincte; dinamica tehnocrației în perioada tranziției și raportarea la ea a celorlalte forțe politice reprezintă factorul crucial în modelarea procesului politic în această perioadă” (Zamfir, 2004). Pornind de la structura socială a societății socialiste și reliefând critica referitoare la dubla eroare a analizelor structurii sociale în socialism – clasa politică ce a devenit o clasă socială distinctă și nesensizarea unei importante clase sociale cu un rol politic crucial atât în societatea comunistă, dar și în tranziție: intelectualitatea și, în mod special, tehnocrația –, stabilește grupurile care populează tranziția românească.

Dacă structura socială a societății comuniste este formată din clasa politică, muncitorii și țărani, intelectualitatea și tehnocrația, structura socială a tranziției este caracterizată prin:

- Dispariția clasei politice comuniste. Aceasta era oricum de dimensiuni reduse, iar o parte dintre membrii săi s-au retras din viața publică, în timp ce alții au devenit prosperi oameni de afaceri ori specialiști bine plătiți în noile zone de activitate;
- Preluarea pozițiilor-cheie decizionale de către tehnocrație; conducerea economiei, eliberată de factorul politic comunist, a intrat în responsabilitatea exclusivă a tehnocrației;

- Dezvoltarea unei puternice mișcări sindicale a muncitorimii. De altfel, muncitorii au reprezentat segmentul care a pierdut cel mai mult în procesul tranziției, pentru că restructurarea economică s-a dovedit un adevărat „masacru social”: disponibilizări masive, erodarea substanțială a veniturilor salariale, spectrul șomajului;
- Fragmentarea proprietății și generarea unei agriculturi de subzistență;
- Apariția unei noi categorii: oamenii de afaceri care acumulează resurse și sunt tot mai interesați de angajarea politică (Zamfir, 2004).

Cum apar antreprenorii români, unde îi găsim și, mai ales, care sunt caracteristicile lor? Procentele celor cu comportament antreprenorial sunt asemănătoare cu situația din Cehia (Karel Capek, 1994, apud. Abraham, 2000). Nivelul implicării variază în funcție de mediul urban-rural și de profilul regional. Astfel, comportamentul antreprenorial este mai intens în mediul urban decât în cel rural, aceasta nu însă datorită orientării către capitalism a populației din mediul urban, cât mai ales din cauza mai multor oportunități (resurse umane și economice, mediu de afaceri etc.) existente în mediul urban. Pe regiuni, comportamentul antreprenorial s-a manifestat mai puternic în București și în regiunile din vestul și centrul țării: Transilvania, Crișana-Maramureș, Banat (Abraham, 2000).

Pentru Dumitru Sandu, înțelegerea modului în care se formează elita antreprenorială este fundamentală pentru înțelegerea mecanismelor de formare a noii structuri sociale de tip capitalist. Spațiul social este locuit de trei categorii distincte de antreprenori: prin dorință, prin intenție și prin comportament, cu profiluri de status foarte diferite. „Antreprenorii prin comportament sunt bogați mai ales la capitolul educație relativă, capital material și de rețea. Ideologic, ei sunt orientați în favoarea privatizării. Antreprenorii prin intenție, aceia care sunt hotărâți să-și deschidă o afacere, au cel mai structurat profil causal. Ei sunt tineri, cu multe relații sociale și mult capital material, cu o aversiune scăzută

față de risc și cu o mare abilitate de a fi activi în spații publice. Antreprenorii prin dorință, aceia care nu intenționează să-și deschidă o afacere, dar și-ar deschide una dacă ar avea o sumă mare de bani, au cel mai difuz profil. Ei sunt tineri cu o situație materială bună, sprijinind ideea privatizării. Sunt diferiți de celelalte două tipuri de antreprenori prin faptul că nu au relații sociale serioase care să-i ajute să-și dezvolte o afacere” (Sandu, 1999, 127). Sub aspect teritorial, antreprenoriatul rural tinde să fie localizat mai ales în județele cu grad ridicat de dezvoltare, în timp ce pentru antreprenoriatul urban nivelul maxim de dezvoltare a județelor de rezidență se înregistrează pentru antreprenorii prin intenție, și nu pentru cei prin comportament. În mare parte, cei care au adoptat un comportament antreprenorial sunt foști și actuali manageri care au folosit relațiile sociale utile făcute în timpul comunismului și le-au transformat în capital material pentru întreprinderile private ale capitalismului incipient (Sandu, 1999). Antreprenoriatul a constituit o foarte mare provocare pentru o societate în care economia de piață este încă în formare. Deținerea acestui nou status-rol sau, mai exact spus, necesitatea învățării lui se situează la un pol opus față de dezideratele comunismului, prin urmare a necesitat noi modele de socializare. Antreprenorii „constituie o elită prin creativitate, resurse și performanțe productive” (Sandu, 1999) și, din acest motiv, nu pot fi trecuți cu vederea într-un demers de înțelegere a noii structuri sociale românești.

Sintetizând punctele de vedere ale autorilor amintiți anterior, putem afirma că, deși toți sunt de acord că s-au produs modificări importante în ceea ce privește structura societății românești de după 1989, există totuși diferențe substanțiale. Dacă pentru Vladimir Pasti primează criteriul economic în analiza pe care o face accentuând ierarhizarea în funcție de venit sau bogăție, pentru Cătălin Zamfir primează criteriul socio-ocupational, acesta punând în evidență principalele modificări care apar în cadrul categoriilor sociale care existau și înainte de 1989 sau modul de

configurare a unor categorii sociale noi, cum ar fi antreprenorii. Ideea apariției de noi categorii sociale în structura socială românească postcomunistă apare dezvoltată și de către Dumitru Sandu. Pentru acesta, antreprenoriatul constituie o inovație socială care presupune asumarea unor status-roluri noi și însușirea unor noi scheme de comportament.

Indiferent care ar fi criteriul luat în considerare în analiza structurii sociale din România, un lucru este cert: aceasta a cunoscut modificări importante, fie în sensul apariției unor noi categorii sociale, fie în sensul reconfigurării valorice a categoriilor deja existente. Deși pare că în primul deceniu de după 1990 capitalul cultural a jucat un rol semnificativ în procesul stratificării (ne referim în special la tehnocrație), după 2000 el nu dispăre, însă trece în subsidiar. Capitalul economic tinde să joace acum rolul primordial datorită dezvoltării economiei de piață și antreprenoriatului.

Repere asupra clasei de mijloc din România

Analizele realizate de școala românească de sociologie par, în majoritate, să atragă atenția asupra importanței constituirii clasei de mijloc. O clasă mijlocie puternică este asociată de regulă cu democrația și economia de piață. Semnificația socială a clasei mijlocii în societatea contemporană este strâns legată de alternativa pe care o oferă polarizării și masificării sociale, generatoare de instabilitate, insecuritate, convulsii sociale, terorism (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007).

Clasa de mijloc se formează atunci când se îmbunătățește standardul de viață. Acesta crește ușor către anul 2006, iar tendința crescătoare se observă în special după anul 2003 (Precupețu, Preoteasa, Pop, 2007).

„O particularitate a renașterii clasei mijlocii în societatea românească, care se regăsește și în celelalte țări foste comuniste, privește conversia capitalului social-politic din perioada comunistă în capital economic din

perioada postcomunistă: fosta tehnocrație comunistă a constituit sursa antreprenorilor capitaliști ai perioadei de tranziție” (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 119). O astfel de poziție este susținută și de Vladimir Pasti (2006). Identificarea actorilor tranziției românești pornește de la ideea că rolul primordial l-a avut tehnocrația comunistă, în special cea care era localizată în activitatea de comerț exterior și care controla astfel resurse importante.

Maria Larionescu, Ioan Mărginean și Gabriela Neagu identifică două mari fluxuri de acces la clasa mijlocie. „Pe de o parte, este vorba de deținerea de către o persoană (familie) a unor proprietăți semnificative, astfel încât acestea să se poată constitui în mijloace de existență, dacă nu exclusive, cel puțin parțiale. Pe de altă parte, este implicată îndeplinirea unor funcții importante în sistemul ocupațiilor, cărora le corespunde și un nivel relativ înalt al veniturilor (salarii și alte beneficii)” (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 120). Totuși, clasa de mijloc în România este încă nestructurată, iar dimensiunea ei este redusă în ciuda unei auto-identificări cu clasa de mijloc a populației din țara noastră. În opinia autorilor mai sus menționați, „clasa mijlocie nu a atins încă în România dimensiunea din țările dezvoltate, unde deține majoritatea absolută în structurarea claselor sociale. Pe de altă parte însă, autoidentificarea populației cu clasa mijlocie este larg răspândită în țara noastră. O astfel de autoidentificare se face cu precădere pe considerente legate de ocupații specifice și pregătire școlară înaltă” (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 121).

Care este profilul clasei mijlocii în România? Care sunt caracteristicile sale? Criteriile de diferențiere în legătură cu clasa mijlocie se referă la natura ocupațiilor, funcțiile pe care le îndeplinesc persoanele ocupate și educația. Pentru Maria Larionescu, Ioan Mărginean și Gabriela Neagu, profilul clasei mijlocii în România, la nivel general, este dat de salariați care își desfășoară activitatea în domenii specifice. „Încercând o caracterizare generală a profilului clasei mijlocii,

în România am putea spune că, în prezent, ea este alcătuită, în majoritatea cazurilor, de salariați din mediul urban care își desfășoară activitatea în comerț și reparații autovehicule și bunuri de uz gospodăresc, industrie, învățământ și administrație publică și asigurări sociale, îngrijirea sănătății și asistența socială” (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 150). Conform aceluiași autori, autoidentificarea populației cu clasa mijlocie se realizează cu precădere pe considerente legate de ocupații specifice și pregătire școlară sau profesională. „Pe măsură ce are loc o creștere a numărului persoanelor cu ocupații și profesii din segmentul celor care implică un înalt grad de calificare are loc o multiplicare a funcțiilor manageriale și a profesiilor liberale, sporesc șansele situării acelor persoane în clasa mijlocie” (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 121).

În acest context, percepția pe care o au indivizii despre societatea în care trăiesc poate și ea să ne ofere elemente importante ale felului în care se restructurează socialul. „Percepția dominantă este că societatea contemporană este foarte polarizată, spre deosebire de cea de dinainte de 1990” (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007). Conform datelor Barometrului de Opinie Publică din iunie 1998, noiembrie 1998 și mai 1999, realizat de Fundația pentru o Societate Deschisă, 59,7% dintre persoanele interviuate ar caracteriza structura socială în termenii existenței unei mici elite la vârf, foarte puțini oameni la mijloc și cea mai mare parte a oamenilor la bază. 24,2% văd structura socială ca o piramidă cu o elită mică la vârf, mai mulți oameni la mijloc și cei mai mulți oameni la bază, 4,1% ar caracteriza-o ca o piramidă cu puțini oameni jos, în timp ce 3,9% văd o societate cu cei mai mulți oameni la mijloc. Doar 1% cred că structura socială a României este una cu cei mai mulți oameni apropiați de vârf și doar puțini jos. Această percepție a autosituării în ierarhia socială este determinată de stilul de consum și de dotarea gospodărească (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007).

Importantă, atât pentru modul în care se reconstruiește, în postcomunism, socialul, cât și din punctul de vedere al susținerii guvernării democratice, problematica clasei de mijloc pare să nu fi suscitât un interes extrem de ridicat pentru cercetări empirice. E adevărat și că obținerea unor date în acest sens nu pare deloc ușoară. De exemplu, în linii generale și raportându-ne la structura socială de tip occidental, un întreprinzător ar putea fi lesne încadrat în această clasă. Totuși, în România există patroni care nu trăiesc din profit mai bine decât mulți salariați. „Proaspeții «mici burghezi» ai societății de supraviețuire au și ei, ca principal obiectiv, supraviețuirea, și nu modernizarea propriei afaceri sau a domeniului în care lucrează” (Miroiu, Pasti, Codiță, 1997, 87). În afara datelor statistice pe care le putem folosi (cu anumite rezerve, una dintre acestea fiind explicitată mai sus) sau a celor câtorva cercetări care au căutat dovezile empirice ale constituirii clasei de mijloc (în termenii fluxurilor de acces sau ai autopozitionării, vezi Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007), clasa mijlocie pare că se lasă radiografiată cu greu, încă, în România. În condițiile crizei economice, fluxurile de acces către aceasta, în opinia noastră, se vor reduce semnificativ. Mai mult, e posibil să asistăm chiar la o reducere numerică a acesteia sau chiar la o scădere a autopozitionării indivizilor în clasa de mijloc, în condițiile în care fenomene ca sărăcia și șomajul se vor extinde.

Sărăcie, economie de piață și stratificare

Până în 1999 aproximativ „90% din populația activă a României și-a schimbat poziția ocupațională, a fost marginalizată social sau s-a implicat în economia de piață. Pentru aproximativ 40% din populația activă schimbările au însemnat mobilitate verticală și orizontală. Pentru o altă categorie de 40% din populația activă schimbările sociale au însemnat marginalizare și/sau excludere socială, implicând în principal muncitorii indus-

triali care și-au pierdut locurile de muncă, deoarece oportunitățile tradiționale de ocupare din sectorul industrial au dispărut în bună măsură pentru forța de muncă necalificată și calificată. Numai aproximativ 10% din populația activă s-a adaptat la cerințele economiei de piață, prin deschiderea propriilor firme sau prin perfecționarea calificării profesionale” (Abraham, 2000, 5).

Sărăcia este una din problemele grave cu care s-a confruntat societatea românească postcomunistă. Diferitele categorii și grupuri sociale sunt afectate în mod direct. De exemplu, dacă ne referim la diferența rural-urban, valorile din rural sunt aproape duble față de cele din urban (Luca, 2005). Din punctul de vedere al grupelor de vârstă, după 1995 riscul relativ de sărăcie a scăzut pentru vârstnici, dar a crescut la copii și tineri. Statutul ocupațional oferă câteva concluzii interesante: la nivelul anului 2000, românii au ajuns să trăiască sub pragul sărăciei în proporție de 22% din gospodăria, iar pe prag 31%. Categoriile cu risc ridicat sunt șomerii (60%), lucrătorii pe cont propriu (cca. 50% dintre aceștia) și agricultorii (Miroiu, 1999). Din acest punct de vedere, o societate de subzistență nu poate crea agricultori-întreprinzători care să acumuleze și astfel să participe la o migrație ascensională. Sărăcia este mai răspândită în rândul celor cu educație scăzută, ca și în rândul femeilor. În România sărăcia este într-un proces clar de feminizare (Luca, 2005). Riscul se accentuează în familiile monoparentale, odată cu vârsta ridicată sau cu mediul rural. Din punctul de vedere al etniei, grupul pentru care rata sărăciei diferă de medie este format din etnicii romi. După anul 2000 sărăcia a scăzut per ansamblu, pe medii de rezidență, pe regiuni și în ce privește aproape toate categoriile sociale. Câteva grupuri sociale rămân însă, în continuare, deosebit de vulnerabile: familiile cu mulți copii, romii, lucrătorii pe cont propriu (mai ales în agricultură), copiii și tinerii (Luca, 2005).

Care au fost principalii vectori ai schimbării în structura populației după 1989? Analizând ocupațiile, Dorel Abraham constată

Tabelul 1. Structura populației ocupate pe ramuri ale economiei naționale în anii 1991 și 1999 (trim. II) (%)

Ramuri ale economiei	Anul			
	1991	1999		
	Total	Total	*	**
Agricultori, silvicultori, pescuit	28,9	43,5	66,5	94,6
Industrie (total)	35,3	23,2	12,8	11,9
Ind. extractivă	2,6	1,7	0,1	4,6
Ind. prelucrătoare	31,3	19,4	12,5	39,6
En. electrică, termică, gaze și apă	1,4	2,1	0,2	7,2
Construcții	4,6	3,6	3,6	61,2
Comerț	6,5	8,2	10,7	81,0
Hoteluri și restaurante	2,0	1,1	1,2	66,3
Transport și depozitare	5,5	3,4	1,5	28,3
Poștă și telecomunicații	0,9	1,0	0,4	28,1
Activități financiare, bancare și de asigurări	0,4	0,8	0,2	17,9
Tranzacții imobiliare	3,9	1,4	1,0	44,3
Administrație publică și apărare	0,9	4,9	0,1	1,4
Învățământ	3,9	4,0	0,1	1,7
Sănătate și asistență socială	2,0	3,0	0,3	6,1
Alte ramuri	3,5	2,2	1,6	44,3

Sursa : Dorel Abraham, *Atlasul sociologic al schimbării sociale din România*, în Sociologie Românească, nr. 1/2000 (calculat după date CNS; Recensământul populației și locuințelor 1992, Anchetă asupra forței de muncă în gospodării (AMIGO), trim. II 1999.

* structura populației ocupate în sectorul privat pe ramuri;

** pondere sector privat pe ramură.

că între 1991 și 1999 scade considerabil populația ocupată în industrie și crește ponderea populației ocupate în agricultură cu peste 12%. Fapt care îl face să concluzioneze că se poate vorbi de o conservare a structurii de ocupare înregistrată de România până prin anii '60. „Mobilitatea în structura ocupării relevă pentru România un proces concomitent de dezindustrializare și reagrizare a ocupării în condițiile unei creșteri modeste a sectorului de servicii și a capacității sale de a crea locuri de muncă pentru populația eliberată din industrie” (Abraham, 2000, 23).

Concluziile nu sunt departe de altele asemănătoare care descriu societatea de supraviețuire de după decembrie 1989 în termenii recreării unor realități specifice României

interbelice și ai conservării componentelor societății industriale socialiste din ultimii 15 ani de comunism (Miroiu, Pasti, Codiță, 1997).

Pentru anii 2001-2006¹ constatăm o creștere a sectorului serviciilor și, în paralel, o scădere a populației ocupate în agricultură :

În ceea ce privește situația statutului profesional², constatăm câteva diferențe pe sexe : în timp ce femeile și bărbații sunt aproximativ în același procent salariați (65,5% bărbați, 67,1% femei), dacă ne referim la procentul de patroni, 2,2% dintre aceștia sunt bărbați și doar 0,9% sunt femei. Dacă ne referim la categoria lucrător familial neremunerat, atunci diferențele sunt încă și mai mari : doar 7,4% dintre bărbați și 19,9% dintre femei. În mediul urban sunt localizați

Tabelul 2. *Structura populației ocupate, pe ramuri ale economiei naționale (%)*

Ramuri ale economiei	Anul					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Agricultură, vânătoare și silvicultură	40,09	36,2	34,7	32	31,9	29,7
Industrie	23,5	25,5	24,8	24,9	23,5	23,2
Construcții	4	4,4	4,8	5,1	5,5	6,1
Servicii	31,6	33,9	35,7	38	39,1	41
Pescuit și piscicultură	Sub 0,1	Sub 0,1	Sub 0,1	Sub 0,1	Sub 0,1	Sub 0,1

Sursa : Institutul Național de Statistică, 2009.

Tabelul 3. *Populația ocupată, după statutul profesional, pe sexe și medii de rezidență, în anul 2006*

Statutul profesional	Sex		Mediul de rezidență		Total
	Masculin	Feminin	Urban	Rural	
Salariat	65,5%	67,1%	91,3%	35,6%	66,2%
Patron	2,2%	0,9%	2,4%	0,7%	1,6%
Lucrător pe cont propriu și membru al unei societăți agricole sau al unei cooperative	24,9%	12,1%	4,9%	36,3%	19,1%
Lucrător familial neremunerat	7,4%	19,9%	1,4%	27,4%	13,1%

Sursa : Institutul Național de Statistică, 2009.

mai mulți patroni (2,4%) față de mediul rural (0,7%).

Dacă ne referim la grupele de ocupații, putem constata că, din totalul de 9.313 mii de persoane (total populație ocupată), 269 mii, adică 2,88%, sunt membri ai corpului legislativ, ai executivului, înalți conducători ai administrației publice, conducători și funcționari din unitățile social-economice și politice. Specialiștii cu ocupații intelectuale și științifice reprezintă 9,27% din totalul forței de muncă ocupate, tehnicienii, maistrii și asimilații 9,23%, funcționarii administrativi 4,19%, lucrătorii în servicii, comerț și asimilații 9,82%, în timp ce agricultorii și lucrătorii calificați în agricultură, silvicultură și pescuit reprezintă 24,9% din totalul populației ocupate, meșteșugarii și lucrătorii calificați în meserii de tip artizanal sunt 16,51%, iar muncitorii necalificați 11,13%. În acest context, femeile sunt mai puțin prezente la nivelele

superioare ale ierarhiei: doar 1,9% dintre femei sunt încadrate la membri ai corpului legislativ, ai executivului, înalți conducători ai administrației publice, conducători și funcționari din unitățile social-economice și politice față de 3,7% dintre bărbați. Pe de altă parte, la nivelele inferioare situația este asemănătoare pentru bărbați și femei: 11,45% dintre bărbați și 10,75% dintre femei sunt muncitori necalificați. De altfel, în mediul intelectual s-au mai făcut referiri la absența femeilor din viața publică și sărăcia care le afectează preponderent (Miroiu, Pasti, Codiță, 1997) sau la conservatorismul societății românești (Miroiu, 1999).

Continuând inventarierea diferitelor categorii sociale, constatăm clare diferențe de gen. Procentul populației feminine care beneficiază de instruire superioară este mai mare decât cel al populației masculine (14,29% față de 12,75%), în timp ce pentru nivelul

Tabelul 4. Structura populației ocupate, după nivelul de instruire pe sexe în anul 2006 (mii persoane)

Nivel de instruire	Sexul		Total
	Masculin	Feminin	
Superior	647	606	1.253
Mediu	3.282	2.463	5.745
Scăzut	1.145	1.170	2.315
Total populație ocupată	5.074	4.239	9.313

Sursa : Institutul Național de Statistică, 2009.

Tabelul 5. Structura populației ocupate, după nivelul de instruire pe medii de rezidență în anul 2006 (mii persoane)

Nivel de instruire al populației ocupate	Mediul de rezidență		
	Urban	Rural	Total
Superior	1.131	122	1.253
Mediu	3.575	2.170	5.745
Scăzut	409	1.906	2.315
Total populație ocupată	5.115	4.198	9.313

Sursa : Institutul Național de Statistică, 2009.

mediu de instruire bărbații sunt mai numeroși (64,73% dintre bărbații ocupați aveau un nivel de instrucție mediu față de 58,1% dintre femei). Nivelul scăzut de instrucție este caracteristic pentru 27,6% dintre femei față de 22,58% dintre bărbați.

Raportându-ne la medii de rezidență, constatăm un procent foarte scăzut al populației ocupate cu studii superioare în mediul rural (2,9%). În rural, 51,69% din populația ocupată are studii medii, în timp ce 45,4% are un nivel de instrucție scăzut. Nivelul de instrucție scăzut pentru populația ocupată din urban este mai mic (doar 7,99%). În mediul urban, 22,11% dintre cei ocupați beneficiază de un nivel de instruire superior, în timp ce 69,89% au studii medii.

Dinamica ponderii bărbaților și femeilor în totalul populației a cunoscut o ușoară variație. Dacă la recensământul din 1992 bărbații reprezentau 49,2% din total, iar femeile 50,8%, în 2006 bărbații reprezintă 48,7%, iar femeile 51,3%. O astfel de ușoară modificare întâlnim și în cazul structurării pe medii de reședință. În 1992 urbanul deținea

o pondere de 54,3% din total, iar ruralul 45,7%. În anul 2006 urbanul deține 55,2% din total, iar ruralul 44,8%.

O altă idee afirmată în literatura sociologică românească este aceea că diferențele structurii sociale în profil teritorial sunt puternic dependente de specificul socio-ocupational al populației implicate, acesta fiind determinat, la rândul său, de specificul dezvoltării economice și sociale a zonelor și localităților, de moștenirea culturală locală. Schimbările au afectat diferit categoriile de populație ocupată: bărbații au fost implicați într-o proporție mai mare decât femeile în procesul de mobilitate ocupațională și marginalizare prin disponibilizare, dar și în participare la mediul de afaceri specific economiei de piață, pe când femeile au fost tot mai afectate de șomaj, dar au participat într-o măsură mai mare decât bărbații la cursuri de calificare; tinerii între 18-30 de ani au fost mai mobili ocupațional decât alte categorii de vârstă; populația ocupată din grupa de mijloc 31-55 de ani s-a implicat mai mult decât alte categorii de vârstă în inițierea unor afaceri proprii;

Tabelul 6. *Evoluția șomajului în România, în perioada 2000-2008*

Rata șomajului	Anul								
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
	10,5%	8,8%	8,4%	7,4%	6,3%	5,9%	5,2%	4,1%	4,4%

Sursa : Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă, 2009

Tabelul 7. *Evoluția șomajului în România, în anul 2009*

Rata șomajului (%)	Luna									
	Ianuarie	Februarie	Martie	Aprilie	Mai	Iunie	Iulie	August	Septembrie	Octombrie
	4,9	5,3	5,6	5,7	5,8	6,0	6,3	6,6	6,9	7,1

Sursa : Agenția Națională pentru Ocuparea Forței de Muncă, 2009.

cei mai afectați de șomaj au fost absolvenții de școală profesională ; cei mai implicați în schimbarea ocupației au fost absolvenții de liceu ; absolvenții de studii superioare au fost mai afectați de schimbarea locului de muncă (37% și-au schimbat cel puțin o dată locul de muncă în cei 10 ani) și de intrarea în afaceri (17% au înființat cel puțin o firmă în intervalul de timp 1991-1999). De asemenea, cei cu venituri sub medie au fost mai afectați de șomaj, disponibilizări și pensionare timpurie, iar cei cu venituri peste medie au fost mai implicați în schimbarea locului de muncă, afaceri și cursuri de calificare (Abraham, 2000).

Șomajul constituie un factor de risc nu numai pentru sărăcie, ci și pentru marginalizare socială ; însă, începând cu anul 2000 până spre 2008, el a avut o clară tendință de scădere în România. Dacă în anul 2000 rata șomajului se situa în jurul valorii de 10,5%, până în 2004 s-a înregistrat o scădere vizibilă, ajungându-se la 6,3%, pentru ca valoarea cea mai mică să se înregistreze în 2007 : 4,1%.

După cum se observă în tabelul de mai sus, apare o ușoară creștere a șomajului în anul 2008, iar în a doua jumătate a anului începând să fie resimțite și în România efectele crizei financiar-economice mondiale. În

primele luni ale lui 2009, tendința crescătoare a șomajului a fost deja evidentă, astfel încât, după primele patru luni, valoarea sa s-a apropiat foarte mult de cea atinsă în 2005. Dacă în ianuarie 2009 rata șomajului era de 4,9%, în aprilie a atins valoarea de 5,7%, valoare foarte asemănătoare cu cea din anul 2005 (5,9%). Către finalul acestui an, rata șomajului cunoaște o evoluție ascendentă, așa cum era de așteptat în condițiile noilor realități economice.

Criza economică și efectele ei asupra stratificării sociale

În România, criza economică, resimțită mai puternic începând cu a doua jumătate a anului 2008, a îmbrăcat diverse aspecte. Creditorii au primit în martie 2009 cea mai puternică lovitură de după decembrie 1989, ritmul acesteia încetinind până la 23,1%, viteza de trei ori mai redusă față de cea înregistrată în martie 2008. Creditele acordate românilor au înregistrat în martie cea mai severă contracție lunară, de 2,6% în termeni reali, pe fondul comprimării masive a soldului împrumuturilor în valută. Dacă până în 2008, nevoia românilor de credite și larghețea cu care bancherii acordau credite aduceau salturi de

peste 60%, în ritm anual, pentru 2009 specialiștii prognozează chiar o contracție de șase ori a apetitului pentru creditare (<http://www.standard.ro>, accesat în iunie, 2009). Iată că această criză mondială, numită și criză „subprime”, datorită faptului că a fost cauzată de eșecul companiilor care au investit în ipotecile subprime, adică în ipotecile cu grad ridicat de risc, fapt ce a dus la scăderea bruscă a lichidităților în piețele globale de credit și în sistemele bancare, a condus la modificarea unor indicatori economici și, implicit, sociali și în România.

Întrebarea care, firesc, apare este: va reuși această criză economică să fie un obstacol pentru procesul de stratificare manifestat cu precădere după 2000, odată cu debutul curbei descendente a sărăciei în România?

După 2000, stratificarea socială a început să fie mai vizibilă decât a fost înainte de acest an, căci după cum am amintit, au existat mai multe premise din punct de vedere socio-economic: a scăzut nivelul sărăciei și, implicit, rata șomajului, s-a dezvoltat mai mult categoria antreprenoriatului ș.a., dezvoltându-se sau cel puțin punându-se bazele de dezvoltare a clasei de mijloc. Sigur că o situație precum întoarcerea în anul 2009 la anumiți indicatori socio-economici existenți la mijlocul intervalului 2000-2009, gen creșterea șomajului din cauza unor largi disponibilizări în special din anumite domenii ale sectorului privat (construcții, imobiliare, automobile, diverse servicii etc.), creează temeri cu privire la continuarea procesului de stratificare. În condițiile în care se prefigurează o nouă creștere masivă a sărăciei pentru majoritatea categoriilor sociale, o nouă accentuare a omogenizării nu este greu de imaginat. Nici până în 2009 sau 2008 nu se putea vorbi în România de o societate clar stratificată sau puternic stratificată, însă în condițiile crizei actuale, depășirea polarizării ne duce parcă tot mai mult cu gândul la „fata morgana”.

Cătălin Zamfir (2004) susținea că, în ultimii ani, în România s-a produs o adevărată tendință de răsturnare în ideologia tranziției. Formula de acceptare a costurilor sociale

pentru a susține o tranziție eficientă părea că tinde să fie înlocuită cu o nouă formulă: reducerea costurilor sociale ale reformei pentru a o face pe aceasta suportabilă sau sustenabilă social. Se mai poate păstra azi această tendință, în condițiile crizei pe care o traversăm? Dacă în condițiile deficitului economic costurile sociale nu mai pot să fie diminuate, nu vom ajunge să vorbim din nou de acea „plagă deschisă” la nivelul populației? Și dacă populația va avea din nou de suferit din cauza precarității materiale, mai putem fi optimiști cu privire la dezvoltarea clasei de mijloc și la accentuarea stratificării sociale? Sau vom asista neputincioși, cu surprindere, la potențarea polarizării? Dacă în momentul de față ar fi un hazard să facem predicții, cu siguranță studiile sociologice viitoare privind criza actuală și urmările ei în timp vor face lumină în acest sens.

În loc de concluzii

Schimbările produse la nivelul structurii sociale odată cu trecerea la economia de piață și democrație sunt profunde. Structura socială comunistă era caracterizată de existența unui grup de dimensiuni reduse care se bucura de privilegii și avea acces la resurse importante. În numeroase studii despre structura socială a tranziției românești se pune problema existenței unui grup redus ca dimensiuni care controlează o mare parte din resursele capitalismului românesc. Trecând de momentul „acumulării primitive de capital”, structura socială postcomunistă părea că se înscrie, la un moment dat, pe drumul apariției și consolidării, dar mai ales măririi clasei de mijloc. Importanța acesteia, atât din perspectiva structurii sociale, cât și pentru sistemul politic în ansamblu, a fost de nenumărate ori afirmată. Dar apariția sa și, mai ales, creșterea în dimensiune se dovedesc un proces complicat. Mai nou, criza economică pare că dă și ea o lovitură constituirii acesteia.

Investigând procesele de privatizare și beneficiarii acestora prin revenirea la proprietatea privată se creează condițiile apariției

atât a clasei mijlocii tradiționale, cât și a noii clase mijlocii, noutatea absolută constând în inversarea secvențelor apariției celor două categorii ale clasei mijlocii: întâi apare clasa mijlocie nouă a burgheziei educate (profesioniștii, tehnocrația, intelectualitatea neproprietară sau burghezia culturală) și abia ulterior se constituie antreprenorii privați (vechea clasă mijlocie, tradițională) (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007, 214). Apariția clasei mijlocii în România este tributară mai degrabă ocupației decât averii (Larionescu, Mărginean, Neagu, 2007). Percepția pe care o au indivizii cu privire la structura propriei societăți este și ea importantă pentru afirmația că România de astăzi este încă o societate polarizată, cu un grup care controlează resurse importante și o masă mare a populației cu acces la resurse limitate.

Numeroasele probleme sociale aduse de trecerea la capitalism se înscriu pe făgașul unor schimbări mai ample și la nivelul auto-poziționărilor în termeni de clasă. „Primii ani postsocialiști au însemnat pentru muncitori disponibilizări în masă, inflație uriașă, scăderea condițiilor de trai și, probabil cel mai important, diminuarea statutului lor. Dezacumulările simbolice ale poziției muncitorului în cadrul noii economii de criză și în „reformare” sunt însoțite și de dezacumulări materiale severe” (Petrovici, 2007). Șomajul și sărăcia sunt acum fenomene experimentate de categorii mai largi.

Raportarea la spațiul est european poate aduce elemente însemnate cu privire la înțelegerea felului în care se restructurează socialul în perioada postcomunistă mai ales prin reliefarea similarităților și deosebirilor în ceea ce privește țările din regiune. De asemenea, o privire diferențiată în context românesc, luând în considerare fie regiunile de dezvoltare sau/și regiunile istorice, ar aduce, cu siguranță, lămuriri suplimentare. Considerăm că o parte din ideile exprimate aici vor constitui premisele lărgirii orizontului de investigație, în acest sens.

Construcția structurii sociale postcomuniste îmbracă diferite fațete, iar demersul de înțelegere al acestui mecanism este deosebit

de complex. Acumularea de capital de către o parte importantă a tehnocrației comuniste, apariția și dezvoltarea clasei mijlocii, apariția comportamentului antreprenorial par să fie doar câteva jaloane de extremă importanță în înțelegerea structurii sociale românești actuale.

Note

1. <http://www.insse.ro/cms/files/pdf/ro/cap3.pdf>, site al Institutului Național de Statistică al României, consultat la data de 07.06.2009.
2. <http://www.insse.ro/cms/files/pdf/ro/cap3.pdf>, site al Institutului Național de Statistică al României, consultat la data de 07.06.2009.

Bibliografie

- Abraham, D. (2000) Atlasul sociologic al schimbării sociale din România postcomunistă. Studii preliminare, în *Sociologie Românească*, 1, 1-38.
- Djilas, M. (1982) *The New Class: An Analysis of the Communist System*, Harcourt Trade Publishers.
- Eyal, G., Szelenyi, I., Townsley, E. (2001) *Capitalism fără capitaliști. Noua elită conducătoare din Europa de Est*, București: Editura Omega.
- Larionescu, M., Mărginean, I., Neagu, G. (2007) *Constituirea clasei mijlocii în România*, București: Editura Economică.
- Lenski, G.E. (2002) *Putere și privilegii. O teorie a stratificării sociale*, Timișoara: Editura Amarcord.
- Luca, S. (2005) Dinamica sărăciei în România în perioada 1990-2004. Politici antisărăcie, în *Revista de sociologie*, 2.
- Mărginean, I. și Bălașa, A. (coord.) (2002) *Calitatea vieții în România*, București: Editura Expert.
- Merton, R.K. (1957) *Social Structure*, Illinois: The Free Press.
- Miroiu, M. (1999) *Societatea retro*, București: Editura Trei.
- Miroiu, M., Pasti, V., Codiță, C. (1997) *România – starea de fapt. Societatea*, București: Editura Nemira.
- Pasti, V. (2006) *Noul capitalism românesc*, Iași: Editura Polirom.

- Pasti, V. (1995) *România în tranziție. Căderea în viitor*, București : Editura Nemira.
- Petrovici, N. (2007) Excluderea muncitorilor din centrul Clujului. Gentrificare într-un oraș central-european, *Sociologie Românească*, 3, 42-70.
- Pop, L.M. (2003) *Imagini instituționale ale tranziției*, Iași : Editura Polirom.
- Precupețu, I., Preoteasa, A.M., Pop, C. (2007) Calitatea vieții în România, *Calitatea vieții*, 3-4.
- Preda, M. (2002) *Politica socială românească între sărăcie și globalizare*, Iași : Editura Polirom
- Rotariu, T. (2006) Îmbătrânirea demografică și unele efecte sociale ale ei, *Sociologie Românească*, 4.
- Sandu, D. (1996) *Sociologia tranziției. Valori și tipuri sociale în România*, București : Editura Staff.
- Sandu, D. (1997) Schimbarea ca paradigmă socială. Redescoperirea mediilor „soft” ale reformei, *Sfera Politicii*, 46.
- Sandu, D. (1999) *Spațiul social al tranziției*, Iași : Editura Polirom.
- Vlăsceanu, L. (2007) *Sociologie și modernitate. Tranziții spre modernitatea reflexivă*, Iași : Editura Polirom.
- Zamfir, C. (2004) *O analiză critică a tranziției. Ce va fi „după”*, Iași : Editura Polirom.
- Zamfir, C., Stoica, L. (2006) *O nouă provocare : dezvoltarea socială*, Iași : Editura Polirom.

Primit la redacție : octombrie, 2009